

УДК 008

Ольга Мацічкова (Olga Macičková)**РІЗНОБІЧНІСТЬ ТВОРЧОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
ГНАТА ХОТКЕВИЧА – УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІМАТА**

Стаття присвячена непересічній особистості, представнику «Червоного Ренесансу», якою був Гнат Мартинович Хоткевич. Ця універсальна людина родом зі Слобожанщини все своє життя присвятила служінню українському мистецтву та культурі. Метою роботи є коротко представити життєвий шлях митця, а головне, розкрити різнобічність його всеохопного таланту.

Ключові слова: Гнат Хоткевич, просвітитель, полімат, українська культура, мистецтво.

Мацічкова О.**РАЗНОСТОРОННОСТЬ ТВОРЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ
ГНАТА ХОТКЕВИЧА – УКРАИНСКОГО ПОЛИМАТА**

Данная статья посвящена незаурядной личности, представителю «Расстрелянного возрождения», которой был Гнат Мартинович Хоткевич. Этот универсальный человек родом из Слобожанщины всю свою жизнь посвятил служению украинскому искусству и культуре. Целью работы является кратко представить жизненный путь деятеля искусств, а главное, раскрыть разносторонность его всеобъемлющего таланта.

Ключевые слова: Гнат Хоткевич, просветитель, полимат, украинская культура, искусство.

Macičková O.**MULTILATERALITY OF THE CREATIVE IDENTITY
OF GNAT KHOTKEVYCH – UKRAINIAN POLYMATH**

This article is devoted to the outstanding personality, representative of «Executed Renaissance», Hnat Martynovych Khotkevych. This universal man from Slobozhanshchyna devoted his entire life to the service of Ukrainian art and culture. The purpose of the work is to briefly present the life path of the artist, and most importantly, to reveal the versatility of his comprehensive talent.

Key words: Hnat Khotkevych, enlightened person, polymath, Ukrainian culture, art.

Гнат Мартинович Хоткевич жив в епоху *fin de siècle*, тому не дивно, що цей бурхливий історичний період, наповнений різноманітними науковими і технічними відкриттями, наклав свій відбиток на долю цієї всебічно обдарованої людини, життєвий шлях якої був таким же бурхливим та неспокійним.

Гнат Хоткевич був не лише талановитим українським письменником, прозаїком, драматургом, але і перекладачем, критиком, редактором, театральним режисером, композитором, музикантом, істориком, етнографом, фольклористом, мистецтвознавцем, педагогом та суспільним діячем, хоча за фахом був інженером-технологом. Довгий час його особистість була забута, а біографія стерта зі сторінок не лише української літератури, але і української культури взагалі. Про подробиці нелегкого, але сповненого різноманітних подій життя можна дізнатися з листів наймолодшої дочки письменника, Галини Гнатівни, котру доля занесла до Франції. Ці листи мабуть назву «*Слідом за пам'яттю*» і розкривають особистість Гната Мартиновича не лише як талановиту та творчу натуру, але як самовіддану людину та строгого батька.

Гнат Мартинович Хоткевич народився 31 грудня 1877 року у Харкові у бідній сім'ї. У своїх «*Спогадах з театральної діяльності*» Хоткевич про своє походження пише так: «*Сам я уродженець міста Харкова, але з 5 літ був зв'язаний з селом Деркачі – се в 13 верстах від Харкова*» [7, с. 501]. У 1890 році вступив до Харківського реального училища, після закінчення якого у 1894 році Хоткевич успішно складає вступні іспити в Харківський технологічний інститут. Наступного 1895 року у Дергачах організовує селянський театр та займається просвітницькою діяльністю. Згодом Гнат Мартинович, незадоволений ситуацією в країні, бере активну участь у революційному житті молоді. Приєднується до революційно настроєних робітників під час своєї практики на Харківсько-Миколаївській залізниці. Це призвело до трагічних наслідків: Хоткевича виключають з інституту без права вступу до вищих навчальних закладів протягом двох років та висилають з рідного міста як політично неблагонадійного. Парадоксально саме ці обставини посприяли музичній кар'єрі ще тоді молодого Хоткевича, бо відомий український композитор, основоположник класичної української музики, Микола Лисенко, запросив молодого юнака до себе в хор, з яким на той час гастролював по всій Україні. І талановитий Хоткевич відкриває для себе ще один світ – світ музики – та починає вчитися грі на бандурі. На навчання в університет повер-

тається через рік завдяки клопотанням, і це дало йому змогу закінчити освіту. Одночасно працює на Харківсько-Миколаївській залізниці.

Як каже українське прислів'я: «Талановита людина, талановита в усьому», так і Гнат Мартинович досягав успіхів у всьому, за що брався. Як інженер-механік, створив багато технічних проєктів, але насамперед цікавився суспільним життям з усіма його перипетіями, тому відходить від державної служби на Південній залізниці і присвячує себе служінню народу.

Ще під час навчання в інституті створює аматорський студентський театр, з яким ставить по харківських селах п'єси Тараса Шевченка, Івана Карпенка-Карого, Григорія Квітки-Основ'яненка, Марка Кропивницького та інших драматургів, а згодом, у 1901 році створює театральний робітничий гурток, котрий перетворився у справжній театр, популярність якого невпинно зростала.

Окрім цього багато подорожує з концертами, оскільки з бандуриста-аматора став професійним музикантом. Про неперевершене вміння гри на бандурі донька Хоткевича згадує так: «Коли татко грав на бандурі, то всі в домі враз замовкали і потихеньку сходилися до кімнати, де бриніла музика...» [5, с. 26].

У 1902 році вперше в історії кобзарства Хоткевич організовує виступ незрячих бандуристів на 12-му археологічному з'їзді кобзарів у Харкові [5, с. 29]. Перед ним постало нелегке завдання: диригувати оркестром сліпих музикантів, але Хоткевич на відмінно з ним впорався. Серед друзів Хоткевича був відомий на той час співак Іван Олексійович Алчевський, з дружиною якого він проводив громадську роботу, влаштовував концерти та літературні вечори на користь школи сліпих, глухонімих та калічних дітей [5, с. 29–30].

На жаль, революційні події 1905 і подальших років позначилися не лише на суспільному житті, але і на світогляді самого Хоткевича, котрий виступав проти царизму та самодержавства. Гнат Хоткевич був у самому центрі революційних подій, адже був обраний робітниками головою страйкового комітету, завданням якого було координувати революційні сили. Після придушення збройних повстань Хоткевич був змушений переховуватися у друзів, а згодом емігрувати в Галичину. У роки еміграції пише цілий ряд творів на гуцульську тематику. У 1909 році організовує гуцульський драматичний гурток, з якого згодом зродився Гуцульський театр. У 1912 році нелегально їде у рідний Харків, де його заарештовують за участь у страйках, але ще того ж року йому щастить вийти на волю. Одна з його студенток,

Ольга Єфименко, запрошує Хоткевича до Петербурга, щоб той там читав курс історії України.

У наступні роки Гнат Мартинович подорожує Україною, займається просвітницькою діяльністю, працює редактором літературного журналу *«Вісник культури і життя»*, поновлює діяльність створеного ним аматорського робітничого театру. Крім того, очолює науково-літературний відділ Товариства ім. Квітки-Основ'яненка. 1915 року Хоткевича за доносом знову висилають з Харкова із заборонаю в'їзду до будь-якої української губернії, тому він оселяється на два роки у Воронежі, де працює над історією Вівчанського земства. Після революції 1917 року знову повертається до Харкова. Працює в харківському університетському архіві, що дає йому змогу використати історичні джерела для написання своїх творів.

У двадцятих роках Хоткевич працює викладачем в агрошколі в селі Лозовеньці на Харківщині. У другій половині двадцятих років викладав у Деркачівському зоотехнікумі, займався літературною та музичною діяльністю. З 1926 до початку 1928 року був керівником новоствореного курсу бандури при Харківському музично-драматичному інституті. Незважаючи на всі труднощі, пов'язані з нестачею методичних збірників та музичних творів, та перешкоди адміністративного характеру, він з охотою взявся за викладацьку справу [5, с. 14].

У 1928 році була створена Центральна зразкова капела бандуристів у Полтаві, куди запросили Хоткевича викладачем. Це був однорічний курс, де учні опанували новітній спосіб гри на бандурі, так звану техніку Хоткевича, котру після його арешту перейменували на харківський спосіб. Ця однорічна студія отримала звання Першої зразкової капели Наркомосу УРСР, котра згодом об'єдналась з київською капелою, після чого стала державною. Навесні 1928 року з великим успіхом вперше виступає на радіо квітет учнів Хоткевича.

У тридцяті роки, коли розгорілися сталінські терори, для Гната Хоткевича настали тяжкі часи, сповнені випробувань. Через буржуазний націоналізм Хоткевича виключили зі Спілки письменників. Крім того, йому було заборонено писати, друкувати і видавати свої твори.

У листопаді 1938 року виповнювалося сорок років письменницької діяльності, та вже 23 лютого Хоткевич був заарештований за звинуваченням у буржуазному націоналізмі, і 8 жовтня того ж року згідно з постановою НКВС Гната Хоткевича було розстріляно, хоча ніхто з його родичів чи друзів не був про це повідомлений.

Через неповних двадцять років після смерті, у 1956 році, ім'я Гната Мартиновича Хоткевича було реабілітовано.

Все своє життя Гнат Хоткевич присвятив служінню мистецтву та його ідеалам. Працював як на ниві літератури, так і музики чи драматичного мистецтва. Однак Гнат Мартинович через свої патріотичні переконання та прокламування ідей української цілісності та незалежності був терном в очі спочатку царського режиму, а після повалення царизму і Радянської влади, котра поставила на імені Хоткевича тавро буржуазного націоналіста, що дорівнювало у ті часи ворогу народу, через його політичні погляди, направлені проти більшовицьких ідеалів, тому довгий час об'єктивна оцінка творчого доробку Гната Мартиновича була практично неможлива, а ім'я цієї видатної людини на довгі роки впало у забуття. Надія Супрун-Яремко зазначила, що майже двадцятирічна відсутність імені Гната Хоткевича в українській літературі та інших сферах мистецтвознавства і майже піввікова абсенція у галузі музики – це період, протягом якого було виховано не одне покоління літераторів, дослідників і музикантів [4].

Незнання і пов'язана з ним недооцінка діяльності і творчості Гната Хоткевича для становлення української сучасної культури, що існують і до сьогодні, негативно позначаються на національній свідомості української нації. Тому що діяльність і творчість Гната Хоткевича – це велика й багатогранна частина цілісної української культури, яка могла б бути гордістю будь-якого народу, і яка органічно увійшла в систему українського спадкоємного соціального універсалізму [4].

Ситуація замовчування до певної міри змінилась в період «хрущовської відлиги», коли з'явилися перші наукові розробки щодо його творчості, ідеологічно терпимі оцінки діяльності цього письменника, драматурга, мистецтвознавця і композитора [8, с. 9]. Великий внесок в об'єктивізацію творчості Хоткевича зробила вищезгадана Надія Супрун-Яремко, котра в своїй праці під назвою *«Хоткевич – музикант»* оцінила музичний доробок митця з культурно-естетичної точки зору.

Як письменник, Гнат Мартинович Хоткевич різнобічно збагатив духовну скарбницю рідної культури, красу та багатство якої він хотів показати світові. Своїм письменницьким талантом поповнив українську літературу новими темами, образами, зокрема гуцульськими, чому сприяло його перебування на Галичині. Важливе значення мають його описи краси української природи. Говорячи про стиль літературних творів Хоткевича, потрібно відзначити, що становлення його як письменника відбувалось одночасно з початками його му-

зичної діяльності, а синкретичне єднання літератури, театру, фільму, образотворчого мистецтва і музики є творчою візиткою Гната Мартиновича взагалі. Загалом, у його творчому доробку знайдемо відображення світогляду українців та культурних модерністичних тенденцій кінця XIX – початку XX століть.

Як перекладач, познайомив українського читача з творами німецьких, російських, французьких письменників, а, зокрема, з індійським епосом, переклавши українською мовою твір Калідаси «*Шякунтала*».

Як театральний діяч, чимало зробив для розвитку українського театального мистецтва, створивши аматорський робітничий та Гуцульський театр; був не лише засновником та організатором, але і режисером-постановником. З театром їздив по всій Україні та за кордон, тим самим пропагував творчість українських драматургів. Зі спогадів самого Гната Мартиновича можна дізнатися про його широку сценічну діяльність.

Як етнограф, Хоткевич досліджував культуру українського народу. Надія Супрун-Яремко пише, що у коло етнографічних зацікавлень Гната Хоткевича входило все, що пов'язувалося з усебічним – в єдності історії, побуту, світогляду, літератури, театру, хореографії, співу, музичного інструментарію тощо [3, с. 29]. Поряд з етнографічними науковими дослідженнями збирав дитячі народні пісні та ігри [3, с. 19].

Як історик, написав могутню працю-монографію «*Історія України*» – та багато інших робіт, присвячених історичній тематиці. Хоткевич згадував, що, незважаючи на те, що свідомо не поступив на історико-філологічний факультет, все життя займався історією [2, с. 283]. Розвідки у галузі історії та вивчення архівних документів допомогли Хоткевичу зобразити історію рідного народу без ідеологічних нашарувань, розкрити героїчну минувшину українців, зокрема, у вищезгаданій студії «*Історія України*». Ростислав Заклинський, історик та письменник, у своїх спогадах про Гната Мартиновича писав: «*Ніхто, думаю, не зробив більше для зближення обидвох частин України, розділених австро-російським кордоном, а пізніше радянсько-польською границею, – як Гнат Хоткевич...*» [2, с. 293].

Як педагог та просвітител, піклувався про розширення освіти і грамотності. Надрукував гру-абетку для складання слів [5, с. 27]. Як згадує його донька: «*Треба було листки з літерами наклеювати на картон та розрізати квадратами*» [5, с. 28].

Як інженер-залізничник, розробив власний проект дизельного поїзда (1901) на 30 років раніше від американського аналогу [1].

Як музикант та фольклорист, популяризував народну музику, збирав зразки українського автентичного фольклору, зокрема гуцульського. Увіковічнив у своїх творах календарно-обрядові та родинно-побутові гуцульські традиції, вірування, звичаї та мову.

Як композитор, поклав на музику велику кількість віршів відомих українських поетів, написав велику кількість власних солоспівів та інструментальних творів. Як органолог, що все життя досліджував музичні інструменти, написав колосальну працю під назвою *«Музичні інструменти українського народу»*, тим самим, за словами Ігоря Мацієвського, Заслуженого діяча мистецтв України, окреслив обрії новітньої системи органології [6, с. 11]. Надія Супрун-Яремко відзначає, що такі органологічні праці Хоткевича як *«Бандура і її можливості»* та *«Про значення бандури»* сприяли утвердженню системного методу дослідження бандури, початку пошуків шляхів її реконструкції [3, с. 21].

На полі бандурного мистецтва Гнат Хоткевич здійснив чимало змін та вдосконалень як стосовно народного українського інструменту, так музичного репертуару. Винайшов новітній спосіб гри на бандурі, котрий дозволяв виконавцю грати по всіх струнах як лівою, так правою рукою завдяки переладнанню кілочків для кріплення приструнків на нижній струнотримач. Створив перший дидактичний матеріал – *«Підручник гри на бандурі»* – для навчання гри на цьому інструменті – символі української минувшини. Влаштував концерти з доповідями, в яких брали участь талановиті сліпці-бандуристи, про долю котрих він переймався більше, ніж за свою власну. Такі виступи допомагали донести до свідомості людей проблеми, з якими стикалися потульні музиканти, та піднести їхню творчість на академічний рівень. Як Василь Андреев «одягнув балалайку у фрак», те ж саме зробив Хоткевич з бандурою. Піднесення бандури до рівня професійного інструменту було його найбільшою музично-мистецькою заслугою. Тому його можна сміливо вважати засновником професійного бандурного мистецтва в Україні.

Творчість та ідеї слобожанського світоча, як Гната Хоткевича назвав Ігор Мацієвський, залишаються актуальними і в наш час. Однак, ще багато аспектів його творчості залишаються або зовсім невивченими, або недостатньо висвітленими. Нехай це буде завданням для інших прихильників різнобічної творчості Гната Мартиновича Хоткевича.

Література:

1. Безсмертний-Анзіміров, Андрій. Гнат Хоткевич. Україна Incognita. 2014-12-31 [цитовано 2016-02-16]. URL: <<http://incognita.day.kiev.ua/gnat-khotkevich.html>>.
2. Ківшар, Т. І. та колектив. Українська біографістика: Збірник наукових праць. Випуск 8. Київ: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, 2011, НБ ПНУС 774260.
3. Супрун-Яремко, Надія. Музикознавчі праці. Рівне: видавець О. Зень, 2010. 574 с.; ноти, світлини.
4. Супрун-Яремко, Надія. Слово про Гната Хоткевича. Українські народні пісні. 2002 [цитовано 2016-03-22]. URL: <<http://providne.com/content/книги/Надія%20Супрун-Яремко/Слово%20про%20Гната%20Хоткевича.html>>.
5. Хоткевич, Галина, Болабольшенко, Анатолій, ед. Слідом за пам'яттю: спогади в листах. Київ: Кобза, 1993. 64 с. ISBN 5-87274-041-7.
6. Хоткевич, Гнат. Музичні інструменти українського народу. Харків: Державне Видавництво України, 1930.
7. Хоткевич, Гнат, Погребенник, Федір, ед. Оповідання та нариси; Драматичні твори; Статті та спогади. Київ: Дніпро, 1966. 536 с. Твори в двох томах / Гнат Хоткевич; Т. 1.
8. Хоткевич, Гнат Мартинович. Музичні твори та мистецтвознавчі матеріали з особистого архіву: Джерелознавчий покажчик / Упоряд. та вступ. ст. М. Семенюк. Львів: Фенікс, 2004.